

ver, stifterbilleder, jordelivsscener o.s.v. få en helt anden og ligeså relevant tolkning.

Og heller ikke den har meget med kildekritikken at gøre.

Axel Bolvig

KRISTIAN JENSEN: Latinskolens dannelse. Latinundervisningens indhold og formål fra reformationen til enevælden. København, Museum Tusulanums Forlag, 1982 = Antikken i Danmark bd. 3. 264 s. Ill. + Rettelser og tilføjelser (på senere trykt dobbeltblad). 122 kr.

Næsten alle danske latinskoler har fået deres historie beskrevet, i bog- eller artikelform eller i forbindelse med latinskolekøbstadens historie, men langtfra alle på lige tilfredsstillende måde, og sammenfattende behandlinger af enten den lærde skoles udvikling i almindelighed eller sider heraf har det skortet på indtil for nylig. I 1978 kom et fortræffeligt hjælpemiddel, Jette Kjærulff Tuxen og Ole Tuxen: *Vejen til universitetet. Litteraturen om den universitetsforberedende undervisning fra reformationen til nutiden. En bibliografi*. Her er ikke blot den relevante litteratur (med nogle angivne begrænsninger) meget omhyggeligt registreret, men der gøres også under hver enkelt skole rede for de bevarede skoleprogrammer i henholdsvis Det kgl. Bibliotek og Danmarks pædagogiske Bibliotek, fra sidste halvdel af 1700-tallet en løbende kilde til de større skolars historie og som bekendt ikke sjældent indeholdende skolehistoriske bidrag, pædagogiske indlæg m.v. Programmernes personaleoplysninger er siden udnyttet af Erik Nørr ved tilvejebringelsen af en religionslærerstet, *Latinskolens religionslærere 1853-1901*, 1981. Hvad den ældre skolehistorie angår har Bengt Johnsson 1973 publiceret en kyndig undersøgelse af *Den danske skolemusiks historie indtil 1739* (= Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning nr. 284), hvori et overraskende rigt stof er fremdraget. Musikudøvelse, navnlig korsang, spillede økonomisk og socialt en central rolle i skolelivet, og latinundervisningen, som Kristian Jensen nu har behandlet fra reformation til enevælde, turde være selve hovedhjørnesteinen i det pædagogiske program, der skulle gøre eleverne egnede til optagelse på universitetet. Hans bog er en omarbejdelse af en guldmedaljeafhandling i klassisk filologi og er således udsprunget af den stigende opmærksomhed filologerne i de senere år også i Danmark har vist nylatinen som kommunikationsmiddel og litteratursprog. Interesserede henvises i denne forbindelse til Karsten Friis Jensen (red.): *Latinen i Norden 1500-1700*, 1977 (= Opuscula Graecolatina nr. 11) med dansk bidrag af H. D. Schepelern.

KJ's bog giver mere end titlen lover, nemlig s. 20-47 (med app. 2-3) undersøgelser af elevernes rekruttering, forsørgelse og dimissionsalder og s. 193-202 en redegørelse for latinundervisningen af adelsbørn, med forsæt kortfattet på grund af den allerede foreliggende litteratur herom. Indimellem står s. 49-192 hovedafsnittet om skoleundervisningen disponeret efter skoleordningerne 1537, 1604 og 1632. Under hensyntagen til det spredte og mangelfulde kildemateriale er afgrænsningen med rimelighed holdt noget flydende – foruden det egentlige Danmark (med Skåne m.v.) refereres jævnligt til Norge og lejlighedsvis til Sønderjylland, og den kronologiske grænse ved ca. 1660 udvides undertiden til 1670, en enkelt gang til 1681 – men en af KJ's fortjenester er i øvrigt netop, at han i vid udstrækning har orienteret sig i den foreliggende litteratur og skaffet sig overblik over kilderne, trykte som utrykte. En række utrykte skoleindberetninger fra bisperne o. 1630 gennemgås s. 136-42, og ved fremdragelse af et halvhundrede studenterstile fra 1631-32 i universitetsarkivet, der analyseres s. 146-59 og bestemmes som dumpestile (et udvalg gengivet i app. 4) samt ved udnyttelse af forskellige øvelses- og ekcerptbøger i håndskriftsamlingerne belyses de officielle forskrifter og de enkelte skolers læseplaner så at sige gennem akter fra skolestuen. Hertil kommer beskrivelser af nogle bevarede lærebøger, en kildegruppe hvis indhold stort set alene Bjørn Kornerup tidligere har vist nogen opmærksomhed. Selv om afhandlingen må karakteriseres som studier i snarere end bogen om emnet, giver den ved sin klare og åbne behandling af latinundervisningen adgang til en hidtil vanskeligt tilgængelig verden.

Udover indøvelse i kristendom var det latinskolens utvetydige mål at bibringe eleverne størst mulig færdighed i latin, de studeredes og de lærdes sprog, og fra første til sidste klasse søgte man i hele tidsrummet at opøve til eloquentia ved hjælp af de triviale fag, grammatik suppleret af retorik og i mindre grad dialektik. Udgangspunktet var ved reformationen de af Melanchthon stillede krav om korrekt sprogbrug opnået ved imitation af gode klassiske forfattere. Terents' komedier og Ciceros breve ad familiares udgjorde frem for alt de elementære prosatekster, hvorfra man hentede udtryk og vendinger til brug i daglig tale, senere nåede man i skiftende omfang til andre tekster af Cicero og prøver på historikerne samt læsning af poesi, fortrinsvis af Vergil og Ovid. Første halvdel af 1600-tallet frem til 1656 var en skolereformernes tid. Det største tiltag var den kun delvis gennemførte oprettelse af gymnasier, men samtidig med at forbindelsen til aftagerinstitutionen universitetet blev gjort tættere ved indførelse af adgangsprøver (studentereksamen), udgik der fra universitetet stadige bestræbelser for både at højne niveauet og gøre dette mere ensartet. Midlet var tilvejebringelse af lærebøger og udarbejdelse af

forskrifter for undervisningsforløbet, fordelt på efterhånden flere klassetrin. En markant udvikling af indlæringsprocessen fandt sted i løbet af 1630'erne, da moderne kolloqviebøger og dertil svarende glosesamlinger blev udarbejdet og fik tilkendt en større rolle. Overfor Kornerup, der i 1632-ordningen blot så en bekræftelse af det Melanchthonske skoleideal, gør KJ gældende, at begrebet *imitatio autorum* dermed forsvinder. Som følge af en pædagogisk rationalisering kom eleverne primært til at skrive øvelser i efterligning af kolloqviebøgerne, ikke af de klassiske forfattere, som først blev læst på et senere klassetrin. Til gengæld steg fordringerne i de øverste klasser, hvor der ved periodens slutning blev læst et mere varieret klassikerpensum.

KJ finder, at sproglige kriterier var afgørende ved valget af skoletekster, men bestemmer indholdet af disse og navnlig lærebøgerne som helt overvejende af moraliserende art. Det dokumenteres, at en udgave af Propertius er bearbejdet og kasteret i moralsk øjemed (s. 118-21), og der henvises til et påbud fra 1630 (d.v.s. 1629) og senere, om at brugen af de hedenske gudenavne skulle bandlyses fra skolerne (s. 161). KJ afstår fra at fortolke det ejendommelige påbud, men det blev fornuftigvis udlagt således af Konsistorium (25.5.1636), at navnene endelig skulle bibeholdes i teksterne, men med en indledende formaning til eleverne om ikke at misbruge dem i deres øvelser. Omend tendensen er klar, fik påbudet altså næppe større betydning. Det, man har villet til livs, har vel først og fremmest været respektløse stiloversættelser, hvor f.eks. navne fra den romerske mytologi blev anvendt om kristne begreber, Jupiter om Vorherre o.s.v. Den klassisk-hedenske og den lutheransk-kristne begrebsverden skulle holdes adskilt, uægtelig et dilemma i latinskolens dannelse.

Der sluttes noget brat af med uniformitetstabellerne af 1656, der med deres fastlæggelse af lærebøger og tekster (*metæ*) betegnes som »indtil skolereformen 1739 at være det grundlag den lærde skole arbejdede på« (s. 190). Nogle linjer kunne dog have været trukket op, f.eks. til 1666, da universitetets ansvar for skolebøgerne cementeredes ved at det fik eneret til at lade alle forordnede skolebøger trykke, og ikke mindst til 1675, da den filosofiske eksamen (*filosofikum*) indførtes ved universitetet. Den bekræftede latinundervisningens dominerende rolle ved at gå ud fra, at de indskrevne studenter var meget lidt hjemme i *quadrivium*-fagene og stillede sig tilfreds med at kunne skrive »in lingua Latina congrue«. Det fandt man ikke tilstrækkeligt, og bl.a. for at blive hører eller rektor skulle man nu aflægge den nye eksamen, et klart forsøg på at forbedre det utvivlsomt beskedne lærerniveau. Og selv om tabellerne af 1656 ganske rigtigt angav et mål for undervisningen til studentereksamen, der lå fast længe, var de dog ikke det sidste ord i sagen. For Metropolitanskolen i

København er fra 1666 bevaret nogle metæ, der på flere punkter afviger fra dem fra 1656 (trykt i skoleprogram 1815). Overskriften lyder »Singularum in scholis majoribus classium metæ 1666«, hvad der må betyde, at lignende metæ er blevet autoriseret ved andre større skoler. Faktisk viser de i nogle enkeltheder slående overensstemmelse med læseplanen i Odense fra samme tid (trykt i skoleprogram 1866), så der er tydeligvis blevet foretaget en revision. Donat omtales ikke 1656, konstaterer KJ, men Donat nævnes begge steder 1666, og den næppe holdbare slutning, at dansk som undervisningsmiddel trænges tilbage 1656, modsiges af ordningen 1666, hvor Comenius' bekendte »Vestibulum« i en dansk bearbejdelse skulle tages i brug i 2. klasse. Da der har foreligget (nu tabte) udgaver af Comenius »cum versione Danica« 1650 og 1658 – den ældste bevarede er fra 1678 – må bogen være blevet anvendt tidligere. I det hele maner den dårlige overlevering til nøje undersøgelse og efterprøvelse. Tilsyneladende kendes 1656-tabellerne kun i to afskrifter, 1632-ordningen blot i een. Hvor meget er gået tabt, og er afskriften af aktstykket fra 1632 overhovedet fuldt identisk med ordningen, der blev sat i kraft 1633?

Ved hjælp af skoleregnskaber kan KJ undertiden følge, hvilke forfattere, der er blevet brugt, og påviser støttet af samme kilde, at en Donat fra 1628, prototypen på de senere udgaver, sandsynligvis har Jens Dinesen Jersin som forfatter. Men trods al opmærksomhed over for skolebogs litteraturen synes den ikke altid behandlet med tilstrækkelig agtpågivenhed. Regnskaber fra Vordingborg og Nykøbing F. oplyser også, at Peder Hegelunds »Formulæ« fra 1580 blev anskaffet endnu i begyndelsen af 1630'erne (der har eksisteret en tabt udgave fra 1631), og et meget benyttet udvalg af Ovids »Pontica« er ganske vist gået tabt i alle ældre tryk, men der er ingen grund til at tro, at den bevarede skolebogsudgave fra 1729 har været stort anderledes, da omfanget ses at have været det samme, 2 ark = 32 sider. Resens retoriske lærebøger nævnes flygtigt s. 123, men hverken i noter eller litteraturliste forekommer hans »Parva Rhetorica« eller »Stoikeiosis«. Sidstnævnte gik dog sin sejsgang i Jørgen Ejlersens bearbejdelse, anbefalet både 1650 og 1656 og kendt i adskillige oplag frem til 1735. Det forekommer i denne sammenhæng lovlige at afvise en nærmere karakteristik med, at Kornerup har gennemgået d.v.s. givet en oversigt over Resens skolebogsproduktion. Direkte forkert er oplysningen s. 189, at Cæsar foreskrives læst 1650 og 1656. Cæsar bliver overhovedet ikke nævnt. Hvad historikerne angår anvises i 1656 læsning af »Conciones ex Historicis Latinis desumptæ«, og dermed sigtes uden al tvivl til en diger skolebogsantologi med titlen »Conciones et orationes ex Latinis Historicis excerptis . . . quibus Ciceronis aliquot præstantiores

sunt adjectæ«. Den er bevaret i udgaver fra 1654 og 1678 og vides allerede at have foreligget trykt 1642. Heri findes prøver på taler fra Sallust, Livius og Curtius med korte introduktioner til indholdet. Fyldigst er dog det efterfølgende Cicero-udvalg, som bl.a. rummer uddrag af de Catilinariske taler og den 2. Philippiske. Antologien bidrager således til en modificering af antagelsen, at man viste tekster med politisk indhold ringe interesse (s. 206 f.).

KJ opererer med et klart blik for forskellen mellem de små og de store latinskoler og gør opmærksom på vandringer fra de førstnævnte til de sidstnævnte, hvorved disse fik præg af at være »dimissionsskoler«, og der argumenteres på grundlag af kildeundersøgelser for, at de større og bedre skoler på Sjælland har tiltrukket elever fra Jylland. Det vises ud fra dumpestilene 1631-32 (som sagt i parentes givetvis har været oversættelser fra mundtlig diktat)¹, at dumpeprocenten for de jyske kandidaters vedkommende lå højt, hvad der kan være udtryk for, at skoleforholdene i Jylland på dette tidspunkt har været ringe. Inden det kom så langt som til dimission, har der imidlertid været et ikke ubetydeligt frafald. KJ gør med rette gældende, at de nederste klasser i nogen grad har fungeret som en grundskole, hvor adskillige tilegnede sig de mere elementære færdigheder, uden at have evner for eller for alvor at stile mod en tilegnelse af de kundskaber, der kvalificerede til en akademisk uddannelse. Denne tunge ende var myndighederne en torn i øjet, men officielle påbud om at udskille uegnede elever på et vist alderstrin har næppe været særlig effektive. Roskilde var en af »dimissionsskolerne«, og KJ's opgørelse af antallet af kommunitetsalumner i Roskilde 1637-1660 til o. 365 alumner kan derfor sidestilles med en optælling af dimittender indskrevet ved universitetet i samme tidsrum, o. 245 studenter. Frafalds- og dumpeprocenten har altså her ligget på mindst 33% – og helt sikkert mere, fordi alumnetallet må have været lavere end det samlede elevtal. Et overset aspekt af universitetets omsorg for skolerne er i øvrigt en vis frygt for overproduktion. Af aktstykker fra 1640'erne og 1650'erne fremgår, at universitetskommunitetet ikke strakte til at forsøge de ubemidlede studenter, med det resultat at yngre studerende forsømte undervisningen på grund af erhvervsarbejde. 13.4.1649 hed det i et brev til bisperne, »at

¹ Jf. en stil skrevet af Kjeld Skytte (Achilles Toxotius) 1641, nævnt s. 156. Det omtales i kilden (Thott 1044 4°), at forlægget blev dikteret af universitetsdekanen. Senere oplyser Jens Bircherod 1674 tilsvarende om sin eksamensstil: »Dansken addicerede os [dekanen] Dr. Erasmus Bartholinus«, Uddrag af Biskop Jens Bircherods historisk-biographiske Dagbøger, ved Chr. Molbech, 1846, s. 152. Men det fremgår rigtignok ikke, om en dansk tekst først blev dikteret i sin fulde længde eller om den, som foreslået af KJ s. 151, blev oplæst og oversat direkte sætning for sætning.

de, som anno 1646 har været til eksamen til fri kost, ikke endnu er udi kommunitet indkomne», hvorfor rektorerne skulle have besked om at beholde deres disciple ved skolerne indtil videre (gentaget 1656). Har forholdet mon bidraget til den løbende præcisering af kravene? Desværre savnes normalt oplysninger om antallet af ikke-bestående kandidater ved studentereksamen, men det kunne være ret stort, 1631-32 i al fald over 30% (jf. s. 149), i dec. 1640 over 50% (Kirkehist. Saml. 7. r. II, s. 244); senere synes det at være faldet kraftigt.

I KJ's stofmættede og velskrevne afhandling er der som antydnet både meget at hente og noget at diskutere. Læsere af tidligere skolehistoriske fremstillinger vil nok finde, at disse i højere grad burde være inddraget for at give resultatet af KJ's egne undersøgelser bredde, og der kan gøres nogle formelle indvendinger (f.eks. hedder forfatteren af Århus katedralskoles historie Tauber, ikke Taaber, mens Casper og Jesper Brochmand turde være een og samme person), men dette anfægter ikke, at bogen for latinundervisningens historie er et pionerarbejde og i det hele et læseværdigt bidrag til latinskolen almindelige historie i Danmark. Til benefice for dem, der ikke er kyndige i latinen, har forfatteren fulgt det prisværdige princip at lade alle latinske citater ledsage af oversættelser til dansk.

Harald Ilsøe

FRITZ HODNE: Norges økonomiske historie 1815-1970. Oslo, Cappelen, 1981. 620 s.

Dette omfangsrige værk er den første store, sammenfattende oversigt over Norges økonomiske historie i det 19. og 20. århundrede. Forfatteren er økonom og lektor i økonomisk historie ved Handelshøjskolen i Bergen. Hans faglige baggrund kommer bl.a. til udtryk ved en eksplicit fremlæggelse og anvendelse af nyere økonomisk teori, et træk der hører blandt bogens hovedfortjenester. Kort fortalt betoner han som udgangspunkt den varige uligevægt og behovet for hurtige forandringer i modsætning til gængs neoklassisk ligevægtsteori. De afgørende årsagssammenhænge i denne proces finder han for Norges vedkommende i en teori om eksportledet vækst, der indrammer og dominerer hele fremstillingen. Med støtte i absolutte eller komparative fordele var eksporten motor i landets økonomiske vækst. Det var først og fremmest eksporten, der førte til øget kapitaldannelse, højere produktivitet og en voksende produktion per capita. Forbindelsen mellem de moderne, eksportorienterede sektorer og de traditionelle sektorer ser Hodne dernæst inden for rammerne af en dualøkonomisk model med noget nær ubegrænset tilgang af arbejdskraft